

ՀԱՅՐԵՆԻ ԾԽԱՆ**ԵՐԵՔ ԱՐԱՐՈՒԱԾ**

Մենք տարիներէ ի վեր կորուսեր ենք ձը-
մեւը:

Այս կայքերուն վրայ ձիւնի տեղ՝ չա՛տ
չա՛տ անոր բարի քոյրիկին՝ անձրեւին այցն է
որ կ'ունենանք միայն, ա՛ն ալ հաղիւ եղանակէ
եղանակ: Ասոր համար խենթ ձմեռներուն կա-
րօտը աւելի կը տաքնայ մեր մէջ երբ բուքը կը
կատղի, սառ ու մշուշը կը թանձրանան հեռաւոր
պատկերներն ի վեր եւ լեռները կաթիլ ու փրփու-
րի ստոած շատրուաններ կը դառնան՝ հորիզո-
նին երկայնքն ամբողջ բոլորած:

Մենք ձմեռն մէջ ծնած՝ ձմեռէն շատ հե-
ռացանք: Ի՛նչ մեղդութիւն:

Անոր մականին հպարտ եւ տիրական գե-
ղեցկութիւնը մեր տափակ տարածութիւննե-
րուն վրայ ի զո՛ւր այնքան փնտոցիկնք: Բուք
ու քամի չհասան մեզի, ու ձմեռն՝ շատ արտոր-
նօք՝ լեռներէն անցնելու ատեն տեսանք որ ձիւ-
նը անոր կատարներուն հաղիւ կը դպչի, ճեր-
մակ գտակներ կը դնէ նախ անոնց գլխուն, պա՛-
մը ետքն ալ քչիկ մը վար կ'իջնէ, անոնց կողե-
րու երկայնքին, ու հովէն տարուած թուղթի
կտորուանքերու պէս ճերմակ շերտեր կը թա-
փէ հոս ու հոն:

— Տղա՛ք, ձմեռն եկեր է լեռներուն, տօ՛նն
է լեռներուն...

Ու պայծառ երկինքով առաւօտ մը, արեւը
տակաւին իր թեւերն հոն չերկարած, մենք պա-
ցինք այդ ձիւններուն վրայ գրելու. օրուան մը
խենթ ու խելատ պատմութիւնը:

Գացինք խուճբով, ընկերներով, ուղղակի՝
լեռները, անոնց կուշտերուն պատկած սպիտակ
շերտերը:

Բայց ի՛նչ չերտ, հեռուէն երեւցած թուղ-
թի այդ կտորուանքերը դարձան մեր ոտքե-

րուն տակ ամէն քմայքով երկարած պատկած
ալ ու ձախ:

Ճերմակ լաթերով հսկաներ, կ'ըսես, որ
խոր քունով մը, անիմանալի երկունքի մը երա-
ղով ինկեր են հոն եւ լեռներն իրենց գլխուն
բարձր րած՝ կը քնանան հա՛ կը քնանան փո-
թորկալից խորդումով, մինչեւ որ արեւը տաք-
նայ, դիրենք ալ տաքցնէ, արթնցնէ եւ երկայն
ու երգեցիկ առուակներու լոյծ քրքիջներով
վազցնէ վարը, կանչերով ու կակաչներով բը-
ռնկած մինչեւ հեռաւոր տարածութիւնները:

Այդ ձիւններուն զացինք, ըսի, իրա՛ւ ան-
հո՛ւն կարօտով: Մեր տղայ օրերը ետ եկան մեր
հայրենի լեռներուն ձմեռներովն աղուրցած,
անոնց բարախումներովն ալ կենդանացած:

Քիչ մը հեռուն, դարաւտափի մը վրայ ձը-
ղեցինք մեր օրօնները ու բարձրացանք:

Տարիներով երազուած սիրական մը կար
վերը, մաս մաքուր եւ սպիտակ, այնքան գե-
ղածիծաղ եւ հիւրընկալ, որ վայրի մրրիկնե-
րէն կը մնար կալանաւոր:

Բարձրացանք: Ձիւնը մեր ծունդին, մեր
կողերուն, մեր կողորդին իսկ հասած: Ապրե-
ցանք անկուշտ թալլաւութեան, զրկախառնու-
ման, կտուրուքներ անոր փափուկ ու մեղկ
թեւերուն վրայ, փետրաբարձ օրօրոցներուն
մէջ:

Այսպէս կէս օրն անցաւ: Արեւը ծնաց իր
ուղին երկնակամարին միւս կէտն ի վար, ու
սկսաւ մթնալ, ապա աշկապուկ խաղալ հե-
տերնիս, բացուել ու գոցուել, քնէ կը երեւ-
նալ ու աւելի երկար կորսուել:

— Ի՛նչ եղաւ առաւօտեան սա՛ կտալուտիկ
երկինքին:

Ամպերու կտորուանքներ սկսան շուլլուկի իրարու արա՛ղ, արա՛ղ, մեծնալ դիզուիլ, սեւնալ եւ սպաւնալ: Տակաւին իրկիուն չեղած արան ամբողջ կորսուեցաւ, եւ անոր երեսէն փրթած թև մ'իսկ չմնաց մեր մօտ:

— Յետո՞յ:

— Հա՛, կամացուկ, փոքրահատիկ ձին մըն ալ սկսաւ մազուկի վերէն: Անո՞յչ, ճերմա՛կ մանանա: Եւ ի՞նչ նապանքով, ի՞նչ քնքուութեամբ: Աստուած մեր մուրազն էր որ կուտար, չէ՞ որ ձմեռը շատ կարօտցեր էինք...

Բայց շատ չանցած հով մը ծայր տուաւ, չես գիտեր ո՛ր պատուհաններէն, ապա սաստկացած, շուարած բուք ու ձին մը, կատաղած փոթորիկ մըն ալ ետերէն՝ հաղար սուլիչներ շրթունքին:

Մենք բսեւ, փախչող փախչողին...

Արալ-թափալ վար իջանք, դարատափին վրայ սպասող օրօներուն մէջ նետուեցանք գայլերէն հալածուող ճամբորդներու պոռչտուեցնելով, եւ սկսանք գլուորիլ,

— Ո՛ւր, ո՞ր ուղղութեամբ,

— Թո՛ղ փոթորիկն ըսէ:

Ասուտուն, այս բարձունքներուն վրայ իսկ ձմեռը շատ բարի էր, հիմակ կատղեր է իր ուխտաւորներուն զլիտուն, ճամբան անպաժ փակեր է անոնց առջեւ: Ի՛նչ մեղք, ի՛նչ յանցանք դորձած ըլլայինք մենք, Տէ՛ր Աստուած:

Տեղն է առածին խրատը խօսիլ՝

«Ամբան անձրեւին, ձմրան արեւին մի՛ վստահիք»...

— Աղւորներուն ալ ժպիտին, կը գրուցէ Կարօն, որ քովս նստեր է օքոյին մէջ եւ իր շրթունքներուն վրայ պատրաստ ունի աղւորներուն հետ ունեցած հալիւներուն բոլո՛ր խաբանքերը:

Դայտերէն դեռ շատ հեռու ենք:

Օրօները կ'իջնան ու կը թաւալին անտըրտունջ, առնել մէկ խոզտու նաղազակներ կը խառնեն հովերուն՝ ուրբուն ճամբաներու երկայնքին զիրար շփոնցնելու կանխահոգութեամբ:

Հովը իրա՛ւ, իրա՛ւ գայրացեր է, ձիւնի բաթիկները մեծցեր ու շատցեր են: Երկուքին միջեւ տաք խաղ մը կ'ըսես, կոիւ կ'ըսես, բան մըն է փրթեր է:

Լպուտին վրայ բամպակ ալնող մարդուն պէս մեր աչքերը կը խողտին, չեն կրնար տեսնել մեր մօտիկ, մեր անմիջական միջոցը ուր միլիոններով բամպակի ճերմակ կտորուանքներ կ'ելլեն ու կ'իջնեն փոթորիկէն հալածական:

Ա՛լ ցուրտը մոռնանք, հապա մեր ճամբային անորոշութիւնը:

— Կարօ՛, դուրս նայէ՛ մէյ մը, ես բան մը չեմ տեսներ, ճանապարհը ծածկուած է:

Կարօն աչքերը կը սրբէ, ապակին ալ կը սրբէ: Երկուքն ալ պղտորած են:

Ապա շորս կողմ կը նայի եւ անդին մշուշին թանձրացած ատուերներուն մէջ կը կարծէ նշմարել տունի մը ուրուապիծը՝ ծառի նմանող բաններով շրջապատուած:

— Միտքդ ալ սրբէ, Կարօ, աղէկ նայէ՛ տո՛ւն է, ի՛նչ է. շատա՞կ ես:

— Ի՛նչ դիտեամ, չուքի պէս բաներ մը կ'երեւան, կը խօսի բարեկամս պատուհանին ճեղքէն սիլիքթի անհոգ ծուխ մը փչելով փոթորիկի երեսին:

Կարոյին հեղնութիւնը...

Օրօները կոյր ու վախկոտ կը վազեն դեռ, մենք ա՛լ իբրեւ ամենէն վերջին օղակը լեռներու այդ կարաւանին՝ կը հետեւինք տողանցքին հաւատարմութեամբ բայց տահա: Կը դառնանք ա՛լ, կը դառնանք ձախ, քառորդ ժամ կ'անցնի, կէս ժամ կ'անցնի՝ տակաւին վերերն ենք, դաշտերէն շատ հեռու: Կացութիւնն ալ մեղմանալու նշաններ ցոյց չիտար, ընդհակառակը ա՛լ աւելի կուպիտ, ա՛լ աւելի կատաղի սպառնալիքներ կը տեղայ:

Հիմա քիչ էր աւելի որոշ է հեռաւոր ըստուերին տունը, անոր աղօտ պատկերը կը դուռնուի լեռնակողի մը խուռչին մէջ: Կը թուի թէ շատ ալ հեռու չենք անկէ:

Հարկ է դառնալ այդ տունին:

Ուրիշ փրկութիւն չերեւիր, ուրիշ լաստակ չկայ այս անանուն ալեկոծութեան խալաք ծփանքներուն մէջ:

Ու անկիւնի մը վրայ անաղմուկ կը դատուի կարաւանէն: Օքոյին դուռը կը դարձնու՛մ ձախ ու կը յանձնուի հաղիւ տեսանելի ճամբու մը քաջաբէն:

Կը թուի թէ ուղղութիւն չունի այս ճամբան: Զիւնը ծածկեր է զայն ամբողջովին, բայց տակաւին նշմարելի են անոր գիծերը, խորտաբորտ էլեւէջները լեռներու ճերմակ կտաւովը ծածկուած:

Կ'երթանք մշուշին ագարակը:

Իբրեւ, գոյութիւն ունի՞ ան թէ կարոյին երաղն է լոկ:

Անոթի հաւերը կորեկ կը տեսնեն իրենց երաղին մէջ, կ'ըսէին մեր մեծերը:

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, կորեկ թէ երաղ, պէտք է որ երթանք: Յետադարձն անկարելի է, այնքան նեղ է ճամբան եւ անոր քովէն իջնող անդունդը զլխու պտոյտ կու տայ փախտական քաջերուն:

Միտ օքոները անդիտակ մեր շնորհիւ՝ լեռներուն կողին կը դառնան դէպի վար տանող երկարածիկ ճամբաներուն վրայ: Արդէն բաւական հեռացած են, անոնց օքոներուն կանչը անդամ կը խեղդուի հովերու սոււիշներուն մէջ:

Մուտը բոլորովին չէ եկած դեռ, բայց ճամբայ ելեր է ու սկսեր է բարձրանալ դէպի այդ անաւուտ *) լեռները: Ռոնձաձայնը չենք լսեր: Կակուղ ձիւներուն վրայէն կու գայ զաղտագողի, սեփ սեւ շալ մըն ալ ձգած իր ուսեւրուն:

Բսան վայրկեան եւս կ'անցնի: Մեքենային հետ կը գլտորինք ու կը խարխալենք, կը դառնանք ու կը դառնանք, մինչեւ որ աղարակի մը դորշ եւ ցուրտ ցանկապատը կը ցցուի մեր առջեւ:

Մերկ ու անինամ ծառեր շարուած են կիսափուշ այդ պատի երկայնքին: Անոր դիտիքով կը յառաջանանք կամայ, անցքէ մը ներս կը սպրդինք եւ մեր դիմաց կը գտնենք այդ օրուն երակին պալատը, հին, աւանդական տուն մը, լացող դրսերեւոյթով, զլխուն՝ ձիւնի կոյտեր դիպուած...

Բնակութիւն, մարդկային շունչ պիտի ըլլա՞ր արդեօք բուք ու փոթորիկ ապրիցնող այս լեռնաշխարհին մէջ:

Ինքնաշարժին մէջէն կը նայինք չուրջերնիս, կը ջնանք հասկնալ իրերը:

*) Ամայի

Մութը քիչ մըն ալ սեցեր է եւ դուրսի իրերուն հագցուցեր բերաւոր վնակներու այլազան տարադներ, փոթորիկն ալ անոնց տըւեր՝ հազար շառաւ, հազար թուք:

Ձենք համարձակիր վար իջնել: Անիմանալի մտածումներ կը սեղմուին մեզի: Ձենք խօսիր ու չենք ալ շնչեր:

Շուն մը կը հաչէ մէկէն, դու ու բարձրագոյն: Հոգիդ ողջ ըլլա՞ր, բարի՜ անասուն: Ու մեզի կը մօտենայ: Հաստավիղ, հակաջարբած մըն է, սիրուն դամբո մը, լեռներու բոլոր խարեբայութեանց ծանօթ՝ խառուտիկ քաջ մը, ապառաբար մը, մարմին հազած երջանկութեան քաղցրանայլ ոգի մը:

Սպանալիք չունի մեղի, մեր վախին լիովին ծանօթ է, ձիւնի ուխտաւորներուն, կորուսած անցորդներուն կարեկից պահապանն է ինք: Պոչը կը շարժէ՝ ձեռք թօթուելու եղբայրացին դուրգուրանքով, եւ կը վազէ դէպի դուռ, կը ճանկուտէ դուռը, աղաչագին կողկանձիւններ կը ձգէ ոգին մէջ իր խորունկ կողորդէն,

— Դուռը բացէ՛ք, չուս, դուռը բացէ՛ք, չուարած, մոլորած մարդիկ կան հոս...

Օ՛ր, համբուրելի՜ էակ, ի՞նչ պիտի խօսէր արդեօք հոգիդ մեր օրերու մարդերուն եթէ լեռն ունենար ան...:

Դուռը կը բացուի խոպոտ ձոնիւղով, քնացած հակայի մը արթննալուն պէս: Եւ սեմին վերայ կը կանգնի խոժոռ ու խստամբեր կին մը, ճի՛շդ այդ օրուա՜ր եւ կայքերուն դաժանադէմ ոգին.

— Բարի՜ երեկոյ ձեզ, տիկին:

— Բարի՜ երեկոյ, կը խօսի ան ուշագիբ, դէմքին մօտ քարիւղի լամբար մը բռնած:

Շատ ծեր է, հին օրերու ամաղոն կնոջ մը աւերակը: Վիզէն ու երեսներէն միտ դատարկ տոպրակներ կախուէր են, բաց ձգուած մագերը լման ձիւն զնդակ մըն է: Իր քովի լեռներէն առած ըլլալու է իր գլխարկին նորոյթը:

Իրարու կը նայինք վայրկեան մը ապշուած, թեմբ, չուարք մը կայ մեր քայլին եւ իր շրթներուն վրայ: Տարօրինակ եկարներ մենք, զարմանալի կախարդ մըն ալ ինք՝ այդ անմարդ, խստաշունչ բարձրութիւններուն մէջ, գիշերուածն սեմին:

— Նե՛րս եկէ՛ք, կ'ըսէ մէկէն լուրջ ու ան-
ժպտիտ:

Կարօն ինծի կը նայի, ես իրեն, աչքերնիս
կը խօսին միայն: «Երթա՛նք, չերթա՛նք», «ե-
րթա՛նք, չերթա՛նք»:

— Երթա՛նք:

Ու ներս կ'անցնինք: Կիներ կ'առաջնորդէ
մթին ու տխուր սրահէ մը, դետինը մերկ է,
մեր ոտքերուն տակ տախտակները կ'երեւան
ու կը ճշան: Աթոռներու նմանող լքուած բա-
նէր ալ կան հոս ու հոն: Պատերուն վրայ՝ հը-
նօրեայ չըջանակներու մէջ մտած քանի մը ա-
ղօտ գէժքով պատկերներ բազմեր են ու վա՛րը,
մեղի կը նային զարմանքով ու հետաքրքրու-
թեամբ:

Երկար ատեն անցած ըլլալու է անոնց չըն-
չուոր այցելուներ տեսնելէն ի վեր:

Պառուը դուռ մըն ալ կը բանայ, մենք կը
հետեւինք իրեն միամտութեամբ եւ զո՛ւ սրը-
տով, թէ՛ն արթուն եւ աշաւուրջ:

Փոքրիկ լամբարի մը տխուր լեզուն կը
պլպլայ հոն իր բախտին ճկուած միւս մինակ:
Հին օրերու օճախ մըն ալ կը ճարճաւոր մինչեւ
հրթիռներով լեցուած լեռներու պայտերով:

— Բախտերնիս բաց է, կը մրմռայ Կարօն
բաժնիւնդով, հանգիստ շունջ մը կ'առնէ եւ կը
մօտենայ կրակին, անոր մէջը մտնելու փորձու-
թեամբ լեցուած:

Կը նստինք օճախին քուրտուրքը:

Սենեակը ամայի է ու լուռ: Մէջտեղը զըր-
ուած սեղանին վրայ լամբարն է որ կը վառի
լքուած որրի մը պէս մինակ: Անբաւական լոյս
ունի ան եւ իրերուն ձեւն ու գոյնը անճանաչե-
լի կը թողու մեր աչքերուն առջև: Քանի մը-
թընդանց կ'ընտելանանք, սենեակին խորը կը
կարծենք նմարել դժժ մը, հին քաղկաթոսի
մը մէջ բազմած: Շատ անկար կ'երևի, ծեր
կրիայի մը պէս վիղը ներս քաշած՝ ամբողջու-
թիւն ընկղմած կը թուի մտերիմ խորհուրդներ
բու. եւ խաւարին զրկելը: Անշունչ առարկայ մը,
տթոռին փակած ծրար մը պիտի սեպէինք եթէ
տնոր աչքերը անգուսպ հետաքրքրութեամբ
չխառնէին՝ եւ հարցական նշաններով չխօսէին
մեզի: Ապուքիւն մըն ալ կայ իր ընդհանուր
արտայայտութեան մէջ:

Մենք իր մրափին երազը կը թուինք եւ
ինք՝ մեր չէքաթին դեռ:

— Հէլլը՛ն, կը հաճիս միւս ճրագն ալ վառէ,
կը պոսայ ան իր անկիւնէն՝ տարբէջն աւելի
կորովի ու խաղտո ձայնով մը: Շարժում չ'ը-
նէր, մեղի բառ շունի ըսելիք:

Կինը ներս կու գայ նոր ու մեծկակ լամ-
բարով մը, որուն բաւարար լոյսը սենեակը կը
պայծառացնէ, մտերմութիւն մը կուտայ իրե-
րուն եւ դժգեղուն:

Անուտայն կէս դարու հնութիւն մը կը նըս-
տի սենեակին բոլոր առարկաներուն վրայ:
Հնօրեայ փռչիներ, սարդի թիւեր՝ վերելի ա-
ռաստապին բոլոր խորշերը: Կապերտի նմանող
գունաթափ ծածկոց մը կայ գետինը, քանի մը
մեծդի ու մաշած թիկնաթոռներ կը նստին
հոս հոն, տարիներով իրենց տեղերուն կպած,
հնաճեւ սեղանի մը զրացնութեան մէջ: Մե-
ռած ժամացոյց մըն ալ, պատէն առկա՛ս՝ իր
անկենդան թիւերն է խաչեր պղտոր թուանը-
լաններու վրայ, որոնք աշխարհի այդ մասերուն
մէջ իրենց անունն ու արժէքը չատոնց կորու-
սած ըլլալ կը թուին անկասկած:

Հին հարստութեան մը աւերակներն են ամ-
բողջ երեւցածները որոնց մօտ երկու ուսմասպառ
հոգիներ տակաւին կը շնչեն ամենօրեայ մտեր-
մութեամբ, եւ չեւ դիտեր թէ ի՛նչ անձնօթ
ճակատադիրներու կը սպասեն այս վաղնջական
իրերն ու հոգիները:

Մեր հիւրերնկալ ծերունիներն ըսե՛ս՝ հե-
տաքերի են ու տաք կը սկսին դառնալ հետըզ-
հետէ՛՝ երբ մեր պատմութիւնը կ'ընենք, երբ
հարիւրաւոր մոգոններ կտրելնիս, միւս ու ձը-
մեւ տեսնելիս են անկէ ալ հերոսական փա-
խուստնիս կը նկարագրենք:

Կինը ներս ու դուռն կը շարժի համբար-
տար ու դանդաղ: Մարդը չի խօսիր: Աչքերն
ու գլուխը կը շարժին հաստատելու կամ ժրիւ-
տելու համար: Կը ժպտի կամ կը լրջանայ, դի-
մական շարժումներով կը հասնի մեր խօսքերն
ի վեր:

— Հելլը՛ն, սուրճ պատրաստէ, կը հաճիս .
կը խօսի ծերունին տիրական հոգիերով: «Յե-
տոյ ճաշ մըն ալ կու տաս հարկաւ, ի՛նչ որ ու-
նինք», կ'աւելցնէ ան:

— Օ՛ր, շնորհակալ ենք, ձեր տիկնոջ նեղու-
թիւն մի՛ տաք, վրայ կը բերենք մենք մեղմու-
թեամբ, թէեւ շատ ալ անթի ինք եւ տաքուկ
բան մը խնելու պապակով կը ստոխնք:

— Զէ՛, ատիկա իմ տիկինս չէ, սիսալ մի՛
հասկնաք, անմիջապէս կը խօսի ծերունին դիւ-
րապատճ փութկոտութեամբ: Ինծի հոգատար
կին մըն է, տարիներէ ի վեր հոս կը մնայ: Ծ-
կէք որ իմ տիկինս ցուցնեմ ձեզի:

Մարդը կորովի ճիգ մը կ'ընէ, ոտքի կը
կանգնի զգուարութեամբ, գաւազանին կ'ապա-
ւինի եւ անոր օղնութեամբ կորաքամակ կը յա-
ռաջանայ ծանր քայլերով: Այլ կողմի վրայ
դուռն մը կը բանայ եւ կը խնդրէ որ լամբարն
առնենք եւ հետեւինք իրեն:

Կը հետեւինք նոր անձի մը հանդիպելու
պատրաստութեամբ:

Այս սենեակն ալ մէկ մահճակալով ննջա-
րան մըն է, անշի փոքր ու մռայլ: Նո՛յն հնու-
թիւնը հոտեղումանքն ալ, նոյն մահատիպ լը-
ուութիւնը ամենէն յետին իրեղէններուն վրայ:
Ծերունին կը կանգնի սենեակին մէջտեղ եւ
վիղը վեր երկարած՝ դաւազանով ցոյց կու տայ
պատէն կախուած մեծազիր լուսանկար մը,
լայնեկեղ ու պոռոտ չըլանակի մը մէջ առնուած:
Ժամանակը՝ երկար տարիներով հսկեր է
անոր մօտ եւ դեղնորակ երեւոյթ մը տուեր ա-
նոր:

— Ահաւստիկ կինս, կ'ըսէ ան օրը հպար-
տութեամբ: Ծատ տարիներ առաջ մեռաւ տը-
ղաբերքի հետեւանքով: Ոնեղճ հայրենիքէն բե-
րի, հազիւ ութը տարի ապրեցաւ եւ երեք զա-
ւակներով դիւ որք թողուց եւ մեկնեցաւ այս
աշխարհէն:

Այս տխուր պատմութեան մէջ իր ծայրը
չի դողար. այդ բոլոր ցաւերուն վաղուց հա-
մակերպած մարդու մը շնչուն է իրենը:

Մենք ցաւ կը յայտնենք եւ պատկերին կը
նայինք ուղադիր ըլլալու ճիշդով: Սակայն անոր
դիմերը մտերիմ կը թուին մեր աչքերուն. ա-
կամայ կը հետաքրքրուինք, կրկին ու կրկին
կը յարկեք պատի չըլանակին, հեռուոր, փը-
ճացած եղանակ մը կը ծագի մեր մտքի անիմա-
նալի բաւիղներու մէջ:

— Ներեցէ՛ք, կ'ըսեմ, մարդուն մօտենալով,
տիկներ հայրենիքէն բերիք ըսելով՝ Սպանիա-

յէ՞ն, Իտալիայէ՞ն ըսել կ'ուզէք թէ ուրիշ երկ-
րէ մը:

Մեր հիւրընկալը, հակառակ իր տարիքին՝
զլխուռ վրայ տակաւին ամուր բռնեք է ըմբոստ
մաղկուռ խորճ մը, սեւ ճերմակ իրարու խառ-
նըած, սուսոր ու խողանակ ճանչնալու անըն-
դունակ եւ անընտել դիրքով մը: Դէմքը թիս-
րակ է, հաղար բիծերով մեղքոտած: Պատկերին
տիկինն ալ մթադոյն մաղեր ունի եւ սեւ աշ-
քեր: Հաղուտտին տարապն ու շնորհ՝ մեր մեծ
մամաներուն օրերը կը յիշեցնեն:

— Ո՛րքէ՛ք բերիք ձեր տիկնը, կը կրկնէ
Կարօն ետեւէս:

— Կի՛նս, կը պատասխանէ մարդը համար-
ձակ ու լուրջ, Հայաստանէն բերի, չէ՞ որ ես
ալ անկից եկած եմ, Հայ՛ եմ:

— Դուռն Հայ՛ ես, իբրեւ, իբրաւ Հայ՛ ես,
անմիջապէս կը խօսինք մենք ապաւած, եւ ուղ-
ղակի հայերէն լեզուով:

Այդ խաղաղութեամբ խեղճուած, մեռած
տունին մէջ կայծակ մը կ'իյնայ: Միջոցը մե-
ղի եւ ծերունիին ալ համար լըյսով կ'ողողուի:
Պատերն ու պատկերները առաջին անգամ հա-
յերէն լեզուն կը լսեն աշխարհի այս հեռուոր
ծայրին մէջ իրարու դէմ ելլող Հայաստանցի՝
չրթունքներէն: Ծուրը կէս դարու ժամանակ
մը կը լեցուի այս անակնկալ հանդէսին մէջ
նո՛յնքան անակնկալ պարագաներով դէմ դի-
մաց եկող Հայ հողիներուն միջեւ, որունք,
տարբեր ժամանակներով, կունակ դարձուցին
հայրենի կոտորներուն, նո՛յն դողով ու նո՛յն
երազներով անթիւ հարկողներէ անցան, եւ
ալ դատապարտուած մնացին օտար կատարե-
րուն նայել եւ Արարատներուն կարօտը տաք-
ցրեն իրենց միսին մէջ ընդ երկար:

Կորսուած այս մարդը իր օրերն հատուցե-
ր է: Մէկ ոտքը հոս, միւսն ալ գերեզմանին մէջն
է արդէն, միւսները՝ որ թերեւ ապրելիք արեւ
ունին տակաւին, եկեր են այս ծերունիին ընծա-
յելու ամենէն անոյշ եւ ամենէն յուզիչ նուէրը,
հայերէն լեզուն, մեր բնադաւառներէն փրցը-
ւած, անոնց յիշատակներուն ամենէն անմահ
բուրումներովը օծուած հայկական բարբառը,
ա՛ն ալ հոս, այս օտար բարձրադասուններուն
մէջ կորած-կորսուած տնակի մը կոտորին տակ:

ուր հայրենի ծիծեռնակի մը թեւն ու թեպուրն անգամ, Արարատէն փրտանք մը հով ու զեփիւռ երևակայելն իսկ կեանքի անօրինակ մէջ կատակը պիտի ըլլար: Եւ եղաւ:

Առաջին անգամ հայերէն բառերուն ի լուր՝ ծերունիին կը ցնցուի, կը պապանձի, ա'լ չի խօսիր, չի կրնար խօսիլ, ժիպն կը նայի ու կը նայի, որոշ ճիգով մը դուրսը վեր բռնելու, այս յանկարծական, անսպասելի յայտնութիւնն ըմբռնելու լեղապատառ հեւքով:

Գիշեր-ցերեկ՝ անհամար տարիներ զարնելն յոյնած իր սրային մկանները տկար կը թւին այս հսկայ սրկումին. յայտնապէս գունատ վարպետը մըն ալ կ'իջնէ իր զէմքին վրայ, յուղումը ծայր կ'ստնէ հոգիին ամենէն խորունկ ու ծրարուած խորշերուն մէջէն ու կը բարձրանայ փր, մինչեւ անոր պատուհանները, եւ հոն, այդ տկար աչքերուն մէջ կը լծանայ պապ կաթիլ, կաթիլ կը թափի վար իրկնամուտի անձրեւներուն պէս սխուր եւ վախճող: Գողջողաղին չըթունքները չեն կրնար խօսիլ ու բառ չենել, մեղի երկարող բազուկները՝ ծանր են երկաթներ կախուած կալանաւորին դաստակներուն պէս:

Փայտը ձեռքէն կ'իյնայ: Երկուքս ալ կը հասնինք մէկ զոպանակէ մղուած: Եղբարեկան դէպքի մը մօտաւորութիւնը մեզ կը վախճնէ: Յանդապարտ զպագում մը կը պատէ դմեզ, աւելի խոճեմ ըլլալու է ինք մեր հայ ըլլալն ըսելու ու հայերէն լեզուն խօսելու աստի: Բայց որո՞ւ մտքէն կրնար անցնիլ այս դարձուածքը, թափառական հայ ոտքերուն համար իսկ անկարելի՝ այս վայրերուն ու տնակին գաղտնիքը:

Երկուքս ալ կը բռնենք զայն եւ զուրգուրացող զաւակներու հողառութեամբ կը տանինք ներս եւ իր սիրական աթոռին կը յանձնենք, ուշադիր հետեւելով անոր զէմքին ու շնառութեան ելեւէջներուն: Մեր աթոռներին ալ կը մօտեցնենք իրենին ու կը մնանք լուռ, քանի մը ծանր վայրկեաններ, մինչեւ որ ներսի այս փոթորիկն ալ անցնի, կամ անոր սպառնալիքներուն վարժութիւնք չիլ մը:

Կիրն ընթրիք կը պտորատտէ եւ լուր չունի թէ իր քովի, պատկից սենեակին մէջ ի՞նչ յիշատակներ կ'ըլլեն փլատակներէն եւ ի՞նչպիսի ուժիցն թափով կը սպանան փլատակ հոգի մը

Թաղելու ինքնց տակ:

Կրակը կը վառի. բոցերը վեր կ'իջնեն ու հաղոր ձեւեր չենելով կը կորսուին: Ո՛ր կ'երթան այդ հրեղէն լեզուները երբ կրակները կը մարին ու կը մոխրանան...:

Մենք կը յառինք այդ լեզուներուն անխօս: Իրարու իսկ չենք նայիր, աչքերնիս ինկած տեղը կը պաղին: Չարագուշակ նշան, կ'ընէին մեր մամիկները:

Ի՞նչ խօսինք եւ ինչպէ՞ս խօսինք:

Դժուար հարց:

Կը թուի թէ ծերունիին շատ աւելի խորասուզուած է եւ ամբողջ անցեալի մը ժապաւէնը կ'անցնի իր փոքրիկ ուղեղի պատաստին վրայ եւ ինք տեսարանէ տեսարան կը տարուի առանց անոնց վերջաւորութիւնը յուսալ կարենալու:

Մեզի ալ չի նայիր: Զինքը՝ սրգողած երեւոյթի մը մէջ կը տեսնենք. թերեւս պարզ միտ կասեմք մըն է մերինը, բայց կը սկսի շատ անհանգիստ ընել դմեզ: Տաւմներ կը գծուին մթնշաղ սենեակին ու միպապատ մեր ուղեղներուն մէջ: Անոր արարուածները կարծես ծայր կ'անեն՝ ու կը քաջուին, եւ մենք չենք ուզեր անոնց վարագոյրներուն շուանը քաշել...:

Թերեւս միամիտ ու բարի Հայու մը կաբօտն է որ այդ յոգնած մարմինին մէջ կը խլրլրտի, անոր հնամաշ մկաններն ու ոսկորները կը շարժէ դեռ եւ չարաբաղին խաշելութենէ մը յետոյ յարութեան լողձանքով կը տուայտի:

Ծանր դրութեան մը մէջն ենք: Եւ անասան իտիկներ ներս կուզայ անտարբեր եւ սեղանին շուտով պատրաստուելը կ'իմացնէ: Բան մը չի նշմարեր ու կ'անցնի կրկին խոհանոց:

— Քանի՞ տարի է ի վեր հոս կը բնակեք, կը հարցնեմ կրկին հայրէն լեզուով, ետ քաշելու համար ծերունին այն ուղեւորութենէն ուր գացեր է թափառելու իր յիշատակներուն լոյսով:

— Եատ ժամանակ է, կը խօսի մարդը այս անգամ կաղողուրուած ու հանգիստ երեւոյթով: Մենք ալ ուրախ տրամադրութեամբ կը լեզուինք եւ խօսակցութեան թխր կը շարունակենք քակել զգուշութեամբ մինչեւ որ մեր հիւրընկալը իր բնականոն վիճակին վերադառ-

նայ:

Այդ վայրկեանը շնորհանք:

Մտերմութիւն մը չուտով կ'աճի, կը տաք-
նայ եւ զմեզ ու զինք բաժնող միջոցին մէջ կը
լիցուի ամբողջութեամբ:

Հիմակ կը խօսինք երկար տարիներով ծա-
նօթներու պէս. մեր կեանքէն եւ հայկական
սովորութիւններուն լաւ մասերէն տեղեկու-
թիւններ կուտանք: Յայտնի ճիշդ մը կ'ընենք
տան տիրով մէջ արթնցող Հայուն՝ ուժ ու կազ-
դոյր տալ, երբեմն նոյն իսկ չափազանցելով
հայ կեանքին լուսաւոր մասը, եւ ամբողջովին
ծածկելով անոր վատն ու դժբաղդը: Ինք բանէ
լուր չունին:

Տանեկան տարիներ ո'չ հայ թերթ տեսած
է եւ ո'չ ալ Հայուն մը հետ խօսած: Զէ թէ քէն
ընող մարդու մը զգացումներով այլ պարզա-
պէս իր կեանքին ու գործերուն ընկալն ըն-
թացքէն քաշուած, տարուած ըլլալուն պար-
տադրութեամբ:

Կը խօսի հայերէն պարզ ու գաւառիկ լե-
զուն: Երբեմն կը կմկմայ, անզլիբէն բառերու
եւ ասացումքներու օգնութեան կը դիմէ, ա-
մէն խօսքէ ետք կը դարձանայ որ իր մայրենի
լիզուն մոռցած, կորսնցուցած է, եւ այդ իրա-
կանութիւնը մեծ դժբախտութեան մը ծանրու-
թեամբ կը նստի իր կուրծքին վրայ:

Տղայ օրերու քաղցր երգի մը պէս, կամ
մայրական օրօրի մը քնքշութեամբ կ'իջնեն հայ
բառերը իր ականջներուն մէջ: Մինք կը տես-
նենք այդ եւ ա'լ աւելի հայրենական յիշատակ-
ներուն մօտ կը դարձնենք մեր խօսակցութեանց
պտոյտները:

— Սեղանը պատրաստ ըրի՛ր: Ծերունին է
խօսողը:

— Պատրաստ է, ներս եկէ՛ք, կը պոռայ
լիւններու լուրջ ու խոժոռ պտաւը:

Ողհանոց կ'անցնինք եւ կը բոլորուինք
փոքրիկ քառակուսի սեղանի մը շուրջ որուն
վրայ չարուած են կերակուրները անխառնափե-
լի սուրճին հետ միասին: Ապուր ունինք, չոր
լուբրա, պահածոյ մսի շերտեր եւ առատ հաց
ու պանիր:

Կինն ալ կը մասնակցի այս անակրնկալ
հիւրերու սեղանին: Զի խօսիր, բայց իր դէմքը
աւելի հասելի երեւոյթի մը մէջ կը պահէ այս
անգամ:

Ամենէն աւելի նոր եւ օտարոտի լեզուն
կ'աղչեցնէ զինք: Այս ապշութիւնը կը կրկնա-
պատկուի երբ ծերունին ալ կը մասնակցի խօ-
սակցութեան ընկալանաբար, եւ ինք կը մնայ
անջատուած, մէկդի ձգուած առարկայի մը
անպէտ դիրքին մէջ:

Բայց ինքզինք կը զբաղեցնէ, ծանր ու
դանդաղ՝ կը շարժէ իր լայն ու մեծղի կրակը,
աչքերով կը հետեւի մեր պնակներուն եւ կը
ջանայ ասպնջական ըլլալ որով զդուշաւորու-
թեամբ:

Շատ երկար կը մնանք սեղանատունը: Ա-
ռատ տաքութիւն կայ, կերակուրի վառարանը
ատենը մէկ կը լեցնենք անտառներու ծանր
փայտերով: Այդ փոքրիկ սենեակը շուտով կը
լիցուի տաքով ու մտերմութեամբ: Ոտակցու-
թիւնը կը քակուի ու կը տարածուի երկրապնակ-
դէ բոլոր, բոլոր մասերուն, անտարակոյս
ա'յն տեղուանքը ուր վերջացան ցանուցիք Հա-
յերու բռնավար եւ անկամ ուղեւորութիւննե-
րը:

Ծերունին Հայաստանցի է: Կուգայ անոր
հեռաւոր աննշան մէկ դիւղէն որուն եկեղեցին
միայն կը յիշէ այսօր եւ կարմրտուն աղջկան
մը դէմքը: Այդ երկու պատկերները ամենէն ա-
ւելի խորունկ լատիակի մը մէջ պահուած ըլլալ-
նուն համար դեռ մինչեւ հիմայ անաղարտ կը
մնան եւ կը բացուին ծերուկին աչքերուն: Ու-
րիշ դէմքեր եւ պատկերներ չունի ան: Ծնողքը
մեներ են շատ կանուխ երբ տակաւին ինք վար-
տիք չէր հագներ:

Տանեւեւթը տարեկանին՝ քթին առջեւ ու
ականջներուն՝ քովն ի վար հագլւ հագ թեթեւ
մը մրած *)՝ ինկեր է ճամբայ, բնորոտ ու

*) Մրած – (մար), սեւցած, նոր բուսած պե-
տին ակնարկելով կ'ըսուի, «Քթին առջեւ մրեր
է»:

դիւրադրվի՝ բոլոր այն բաներուն համար զոր իր փոքրիկ գիւղը տգալով տարեր է ուսերուն վրայ եւ անոնց տակն ալ՝ ինկած ու տըրորուած կեանք մը քաշչելը է անդիր ժամանակներէ ի վեր :

Երեստասարդ եւ հուժկու այս տղան, ան ծընող մեծցողի ապերասան յանդգնութեամբ անցեր է թուրք հայաժանքներէն անվնաս : Կարգ մը նաւահանգիստ քաղաքներուն մէջ ապրել է եւ դործ ու դրամ կրցեր է ապահովել քաջութեամբ : Ապա ինկեր է Նոր Ալիսար, ուր վաթսուն եւ մէկ տարիներ ապրել է այս գաւառներու լայնքին ու երկայնքին՝ բախտ ու արկած փնտելու եւ անոնց տիրակառնելու կամքով պրկուած : Հիմա չու է, եւ կ'ապրի : Տարիքը ութսունին բարեւ կու տայ :

Տակաւին Ամերիկայէն դուրսն ալ մեր հիւրընկալ ծերունիին ստուերները կրցած են տալածուիլ ամենէն յանդուգն ու արկածալից ձեռնարկներու հետ :

Մէնած է Ալասքա, երբ դրամ չահելու դանդաղ միջոցներուն չէ կրցած տոկալ իր հոգին : Ալասքան ոսկիի նոր երկիրն է եղեր այն ատեն, եւ ինք քանի մը ամերիկացի կոմարած ձիաւորներու խումբին միանալով՝ անցեր է հոն, ձիւնի եւ սառույցի աղ մահատույտ տարածութիւնները :

ՎՄայիս ամսուն մեկնեցանք Ամերիկայէն : Շատ երեստասարդ էի տակաւին : Միէթըլէն նաւ առինք ու քուլեցանք, տարուեցանք մինչեւ Ալասքայի եկրքները, կը պատմէ ծերունին հին օրուան խանդավառ արեւներուն լոյսը իր աչքին մէջ :

Ղեկու՛ն, մեր դիմացը ճեփ ճերմակ լեռներ եւ կատարներ : Յամաք կլանք : Քանի մը օրէն հաիւր վաթսունէ աւելի խումբով կարաւան մը կ'աղմեցինք, լորիներու եւ շուներու բանակ մը ալ առջեւ ձգած՝ զացինք ոսկիի կարօտով կարմրած ու բոկկած : Շատ զացինք, քիչ զացինք, ամբողջովին ձիւնով ու սառույցով ծրարուած լեռներ ու ձորեր կ'որեցինք : Ոսկիի երակներ որոնելու համար սառույցներ պեկեցինք, փշրանքներ գտանք եւ ալ աւելի խորացուցինք մեր ճամբորդութիւնը :

Վտարուեցանք աշխարհէն ու անոր վրայ սողոսկող մարդկային բոլոր հաստատութիւններէն :

Ճնուրդը կատղեցաւ մեզի, երբ ամիսն ամիսներն անցան, աշունն ալ կէս եմաւ ու ձըմեռն սկսաւ իր սառէ շինուած գիշատիչ ատամները ցոյց տալ : Պաշարնիս սպառեցաւ : Մահը ձեռք առաւ իր մանկալը : Ամէն օր ինկան, ամէն օր մահացան : Դիակները՝ սպիտակ ձիւնին վրայ սեւ անէճքի պէս երկարեցան... շարուեցան : Զորիներու կոտորածն ալ վրայ հասաւ : Մնացողներս, անոնց դիակները կերանք, օրիորով : Անոնք ալ սպառեցան : Շուններու եկաւ կարգը : Անոնք տոկացին ցուրտին, որովհետեւ կերան դիակ ու ոսկոր :

Յունվար ամսուն մեր խումբին տասներեք հոգիներ միայն մնացին անսուաղ գայլերու պէս խելագարած, անասունի կերպարանք հագած : Ամէնէն ալ ոսկիի պարկերով հարուստ՝ բայց անոնց անէճքին ծանրութեան տակ նուազած, հատած... :

Ու խորհիլ որ չարաթներու ճանապարհ ունէինք տակաւին կտրելու : Մահուան պար մը սկսաւ. մեր աչքերուն առջեւ. կատաղի քրքիլներ՝ այդ անշուն ու իմար պարապութիւններուն մէջ : Ոսկիի պարկերը նետեցինք ահեղ հայհոյութիւններով : Անցանք անթիւ դիակներուն վրայէն որոնք ոսկիներու մեծ կամ փոքր ծրարներ դրած իրենց քով՝ կը յառէին երկինքի անխորք դատարկութեանց... :

Մեր շուններուն հետ, յուսահատ ու խեղացնոր՝ բռնեցինք վերադարձի ճամբան : Այս սակաւաթիւ խումբէն քանիներ եւս ինկան : Մեռնացողներս ամէն օր շուն մը մորթեցինք ու կերանք, եւ անոր ոսկորներով սնուցինք միւս շունները :

Վերջապէս միայն վեց հոգիով հասանք ծովեզերեայ դիւղ մը վերջին անգամ երեք շաբաթներ մահուան անպատում սարսափը մեղի հետ տանելով քալ առ քալ :

Քնիկներուն դիւղը ընդունեց մեզ, այն ժամանակ երբ ուր զաղանային էինք մենք ամէնք ալ : Կտոր մը հաց, փոքրիկ ծածք մը զլացան մեզի :

«Ընկերներուս մէջ միայն ես գրպանիս մէջ պահած էի քանի մը բուռ ոսկիի կտորներ: Վաղուան վրայ խորհելու ատակ Հայուն՝ աւանդական բնագոյն էր այդ: Ամէնքն ալ յանձնեցին բնիկներուն, իմ եւ ընկերներուս փրկանքը վճարած ըլլալու եւ դայն իմ վերջին ունեցածովս գնելու երջանկութեամբ:

«Աղատուեցանք:

«Ամերիկա վերադարձիս, անկէ մեր մեկնելէն ճիշդ տարի մը ետք, բազմաթիւ լրագրողներ եկան, մեր ողբականը լսեցին եւ ընդարձակ գրութիւններ շինեցին առանձինն հատորի մը մէջ, յուսանկարներովը հարիւր վաթսուն արկածանքիրներուն, որոնց մէջ Հայուն կը տրտէր բացառիկ էջեր՝ քաջ ու խելացի ընթացքին, եւ մանաւանդ անձնուր գոհողութիւններուն համար որով միայն կարելի եղած էր ուրիշ հինգ հոգիի ալ վերադարձը՝ դէպի կեանք:»

Հէքեաթի մը պէս կուպան աստեղ իրեն հիմա: Աւելի քան կէս դար հեռացեր է այդ օրերէն որոնց դէմ գանգաւա չուճի այժմ, ընդհակառակը կ'երազէ անգամ մըն ալ վերադառնալ այդ հիշ, խեղճ պահերուն եւ արկածներուն: Եթէ միայն հնար ըլլա՞ր այդ:

Միւս օրերը, որոնք յիսուէն աւելի տարիներ կը լեցնեն, մեր բարեկամին համար տակաւին կը պահեն շատ մը ելքեր ու անկումներ: Գործարան, խանութ, առեւտուր, անօթութիւն եւ հարստութիւն Իրանի ի փոխ, մինչեւ որ ոտքերը դարձեր են իր պապերէն թողուած ճանապարհին, հողին:

Հողին հետ շատ շուտով է ընտանեցեր: Անոր յայնքին ու երկայնքին քալելու ատեն կանգ չէ առեր: Ոտքերը քարի ու փուշի հանդիպած չեն, անարկել վաղեր եւ յառաջ կորոյժով եւ վստահութեամբ: Իր հալալ քրտինքը հողերուն մէջ՝ ոսկի ու ազամանդ են բուսցուցեր եւ երկար տարիներ ապրեցողքի դիրք:

Կիներ ալ, որուն պատկերը միայն կը հօկէ այժմ այս տան եւ անոր մենակեաց հոգիին վրայ, առատութեան օրերուն եկեր է երկրէն եւ միայն ութ տարի ապրեր՝ ու հողը իջեր է երեք դաւակ թողով իր ետին:

— Ներկա՞ս. կ'ենք ըսեմ: Կը տեսնէ՞ք ահա: Կ'աւելցնէ՞ ան հաճելի ճամբորդութեան մը

վախճանին հասած մահկան մը դժգոհութեամբ, որովհետեւ կը սիրէ յաճախ ներկայ լիդի օրերուն խառնել անցեալէն բերուած բազմահամաքաղցրութիւններ:

— Այժմ քաջուած եմ հոս հիւանդ եւ անկարող: Տարիներով ոտքերուս տեղ՝ փայտերուս ապաւինած, ան ալ տասը քսան քայլ ետնելու համար միայն: Աչքերս ալ սկսեցր են լրջել դիս, ու տարիներս կը վազեն գարնան հեղեղներէն աւելի արագ:

«Շուտիս, զոր գալու ատեն տեսաք, հաղա՞ր երեւէ՞կ կու տամ: Եւ անկէկ է որ ցաւաւ դին աչքերով կը նայի վրաս, ոտքերս կը լրջն ու կը յառի աչքերուս խորունկ աղապատանքով: Շատ բան ըսել կ'ուղէ, ամենէն աւելի ան կը հասկնայ դիս եւ միացած օրերուս հետ կը քալէ քաղցը եւ սիրահար հողիի մը պէս:

— Երեք գաւակ ունեցաք միայն, կը հարցնէ ընկերս, չբացուած գրքին այդ էջերն ալ թղթատուր հետաքրքրութեամբ:

— Այո՛, միայն երեք: Զորբորդին՝ նորեկն ալ մեռաւ մայրն ալ: Ու ես հոս մնացի եւ հետըզհետէ, տանեակ տարիներու ընթացքին տրոճալ ամապութեան ոգին: Վերջին տարիներուն կտուռեցայ աշխարհէն բոլորովին: Պատահական անցորդներ միայն՝ երկար ատենը մէկ՝ կու գան մեր սահմանները: Հասցէիս ղրկուած քանի մը նամակներ, եկամուտներու հաշիւը՝ եղանակէ եղանակ: Ահա այցելուներս ամբողջ:

Վարը, ձորերուն դրան վրայ նպարավաճառ մըն ալ շաղաթը անգամ մը մեր ուտելիքները կը ղրկէ: Այսքան:

— Բայց ո՞ւր մնացին ձեր գաւակները:

Մինչեւ հոս իր պատմութիւններն անցեր էին անյոյզ ու խաղաղ, երբեմն նոյնիսկ զբարթ, բայց վերջին հարցը տանջուած հոգիի մը ամենէն զգալուն թելերուն դպաւ եւ ցնցեց զանոյք յատուկէն: Մերունին մթաղնեցաւ եւ ճակատին խորշումները խորունկ ակօսներու կերպարանքն առին: Հողիին խորքը պահուած հեռաւոր այդ ծաղերն ալ բացուեցան մեզի էջ առ էջ եւ յատմեցին երեք արարուածով առանձինն եւ յուրիչ առամներ, երեք զաւակներուն արեւէն առնուած:

Առաջին արարուածը՝ փոքրիկ մանկան մը գէշի բեմ վազելով սկսաւ սրտառուչ քաղցրութեամբ մը: Մտերէն կախուած օրօրոց, բոլորիկ ոտքեր, պարտէզ, ծաղիկ եւ կանանչութիւն: Գեղջկական տուն մը. թռչուններ, ուլիկներ, շնիկներ:

Ապա դպրոց. առողջ պատանութիւն եւ կին... կիներ... քաղմաթիւ կիներ... Տեսարանին խորքը, տունէն հեռուն, երեցան շրջալստ պաշտամունքներ, աժան ու ցոփ: Յետոյ արբեցութիւն, նախանձ եւ ոճիւր:

Տեսարանը փակուեցաւ բանտով, եւ անոր մէջ նետուած կալանաւոր հիւանդի մը շիջումով:

Առաջին զաւակին ողբերգութիւնն եղաւ սա:

Ծերունին կանգ կ'առնէ եւ դրեթէ կու լայ: Երկու հանդիսականներն ալ կը տրորին ու կը լռեն:

Երկրորդ արարուածը՝ նորէն սեւեռիկ աշխարհով տղու մը կեանքը տեսարան հանել նոյն ճանապարհներով: Եկան յետոյ դպրոցը, մրցանակներ, վկայականներ ժողովներով ժողովներով: Փաշ եւ առողջ այս պատանին մեր աշխարհուն աղջեւ կեցաւ: Հիացուց մեզ: Ապասեց կարճ միջոց մը միայն: Պատերազմին թմրուկները պոռացին: Տեսարանէն զինուած թափօրներ անցան պատրուկ դադափարներով հպարտ: Հայուն անգլիտակ տղան անոնց միացաւ: Գրեց նախ Երբ, Մարտի, Փարիս:

Հոն Հայուն լացը լսեց առաջին անգամ: Փափային զրեց նամականք՝ իրեն համար ցարդ անհասութ՝ Հայուն միամտ ճակատագրին վերայ: Ապա անանուն տեսիլքէն դիմով՝ կատարէ վաղորին պէս կրակին վաղեց եւ փշուր փշուր եղաւ Վէրսիլի անգլիտներուն մէջ...:

Վարպէտը հոս ալ իջաւ, դանդաղ ու տըխտը: Հալլը հիմայ որոշապէս կու լայ: Մեր յիմար բառերուն թոթովանքները անպօր են կեցնելու արցունքներուն յուզումը որ կը լայնանայ ու կը լեցուի փոքրիկ տնակն ու անոր բուրբ իրերուն եւ շնչաւորներուն խցմտանքին մէջ:

Երրորդ աշխարհում մէջ աղջնակ մը եկաւ: Ծերունիին վերջին անմայր զաւակը. ա-

նոքիկ որբուկ մը: Տունէն հեռու դնաց, փարթած քաղաքի մը մէկ հաստատութեան մէջ: Ուսաւ եւ մ'ընցաւ հոն աղանդաւոր քրիստոնէական ցուրտ ու խոժոռ նախաձեռնութիւն տակ:

Ամէն օր դասարան, եկեղեցի եւ աղօթք: Ո՞ր մեղքին համար: Տոամբ պատասխան չի տար:

Փարուն, ծաղիկ, համբոյր տեղ չունին, փոխուած են տեսարանէն որպէս անձնք...:

Աղջնակը յետոյ, իր անոյշ հասակով երեւցաւ բեմին վրայ դալկաղէմ, փաթթուած դրը ու ծանր վերաբերել մը մէջ որ իր փթթող մարմնին վրայ կ'իյնայ անձնք մը, զերեկմանաբար մը ծանրութեամբ:

Այսպէս, ինքն ալ դեռաբոյս «ըրբ» մը եղաւ. անձնութ աստուծոյ մը հարսնացուն:

Անիկա Հայու գեղեցիկ աշխարհ ունի, ուր ցան ու զրկանքը քաղցր թախիծ մը լեցուցեր են բանաստեղծները հրահրելու համար:

Անիկա բեմ եկաւ ինքնապէս անունով՝ ինքն ալ խաւով մը, ուրաջած ամէն ձայն որ կու գար իր բողբոջող սրտէն, եւ հետուի հրաշքով նայուածքներէն... Լեքց, ամէնը, հալլ, եղբայր, տո՛ւն եւ աշխարհ, մեկնեցաւ հեռաւոր հողներու փրկութեան համար, կտրեց ինքնապէս իր խրեցաւ մինչեւ Ձինաստանի հեռաւոր աւաղանները: Վերջին զաւակին ողբերգութիւնն եղաւ սա:

Տեսարանը ա'լ բան ցոյց չտուաւ: Ամպ ու մշուշ լեցուեցան յիմար միջոցներուն մէջ, մինչ այս վերջին արարուածին վարպէտը ալ իջաւ, դանդաղօրէն, ձեռք իրիկուան մութին պէս, զերեկման իշխող դադաղի մը պէս եւ աշխարհ կտրեցնող սեւ ջուրին նման...:

Ձենք կրնար շրթունք շարժել: Ի՞նչպէս շարժենք: Մտածումի բըժոսառ ասեղ մը կը մխուի մեր ուղեղին մէջ:

Ո՞ր վնասը զրեց այս տունին ճակատագիրը, եւ ի՞նչպէս բարձրացաւ այս կատարները:

Պատասխան չունինք:

Ծերունին կու լայ եւ կը խօսի դեռ,

— Հայերէն կտրուեցայ, անոնց դարձուցի կանակա: Կրակ իջաւ իմ կտուրիս, իմ հոլ—

ւոյս, եւ բուռ բուռ մօտիւր ու ածուէս դարձուց իմ ձաղուկներս...

Բարի, անոյշ արցունքներ կը կլորուին իր դեղնած կոպերուն եզերքը եւ քիչ մը կենալէ ետք վար կը վազեն անձայն ու արագ:

Այս կսկիծներուն սեփ սեւ մուխը ինչպէ՞ս կը ցերէն է պահել իր փոքրիկ կուրծքին ետեւ ալաքան ատեն: Այս խելառ պրկումներուն ինչպէ՞ս կը ցերէն են տողալ իր սրտին հալ ու մաշ մկանները, կը մտածենք:

Հրաշք:

Ատենը շատ ուշ է. Ժամացոյցն ալ տխուր եւ շնչատ՝ կը տլիայ:

Անկողին կ'իյնանք:

Առաւօտուն ջինջ արեւ մը, յոգնած դիշերէ մը ետք գլուխն է դրեր լեռներու զապաթին ու կը պատրաստուի անբիծ կապոյտն ի վեր շուլլուիլ:

Քոմի լեռներն ամբողջ՝ ճեփ ճերմակ կը ծծղտան: Հեռուն պառկած տափարակ դաշտին

մէկ անկիւնը կ'երեւի թեթեւ, կապտագոյն մը՝ շուշի մը մէջ ծրարուած:

Պիտի մեկնինք:

Մերունին աղաչանք մը ունի:

Նախաճաշին կը կրկնէ, ելլելու ատեն կը կրկնէ, մեկնելու ատեն կը կրկնէ.

— Մեռնելիս առաջ հեղ մըն ալ գայիք: Շուտ դայիք...

— Եթէ մեռնիմ Հայ մը թող թաղէ գիւս, Հայու մը քով թող թաղէ գիւս...

Ձայնը կերկերուն է. լացը՝ քանի մը շունչ միայն հեռի: Ձեռքերը կը դողդղան յուզումով առլի:

Մենք կը խոստանանք կրկին այցելել շուտով: Կը փայփայենք զամբոը, ձեռք կ'երկարենք ծերունիին.

— Մնաք բարով, հայր:

— Երթաք բարով, Աստուած հեանքնիդ ըլլի...:

Ֆրեզմո-Քալիֆօրնիա

ՎԱՀԷ ՀԱՅԿ